Τίτλος πρωτοτύπου: ISAIAH BERLIN
The Roots of Romanticism
(Edited by Henry Hardy)

Πρώτη έκδοση: 1999

Copyright © 1999, The Trustees of the National Gallery of Art, Washington, DC, The Isaiah Berlin Literary Trust and Henry Hardy

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

ISAIAH BERLIN: *Οι ρίζες του ρομαντισμού*

© Για την ελληνική γλώσσα, εκδόσεις SCRIPTA
Ασκληπιού 10, Αθήνα 106 80, τηλ.: 3616528, fax: 3616529

ISBN 960-7909-22-4

ISAIAH BERLIN

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: HENRY HARDY

ΟΙ ΡΙΖΕΣ ΤΟΥ ΡΟΜΑΝΤΙΣΜΟΥ

Διαλέξεις A.W. Mellon (Καλές Τέχνες), 1965
Εθνική Πινακοθήκη της Ουάσινγκτον

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Γ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ SCRIPTA
ΑΘΗΝΑ 2000

υπήρξε ίσως αποκαλυπτική της καλοσύνης, της ευσέβειας και της μεγαλοψυχίας του, αλλά όχι και της κριτικής του αγχίνοιας. Όπως κι αν έχει το πράγμα, κύριος σκοπός της *Lucinde* ήταν να ανατρέψει τις συμβατικότητες. Οποτεδήποτε είχες τη δυνατότητα να ανατρέψεις τις συμβατικότητες, όφειλες να το κάνεις.

Ίσως τα πιο ενδιαφέροντα και πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα ανατροπής των συμβατικοτήτων τα συναντάμε στα θεατρικά έργα του Tieck και στα διηγήματα του μεγάλου E. T. A. Hoffmann. Σύμφωνα με τη γενική πρόταση του δέκατου όγδοου αιώνα, αλλά και όλων των προηγούμενων αιώνων, όπως δεν σταματώ να επαναλαμβάνω, υφίσταται πράγματι μια *rerum natura*, μια συγκεκριμένη φύση ή δομή των πραγμάτων. Για τους ρομαντικούς, η πρόταση αυτή δεν είχε καμία βάση. Δεν υφίσταται δομή των πραγμάτων, διότι μια τέτοια δομή θα μας εγκλώβιζε και θα μας προκαλούσε ασφυξία. Χρειαζόμαστε ελεύθερο πεδίο για να δράσουμε. Το δυνητικό είναι πολύ πιο αληθινό από το υπαρκτό. Ό,τι δημιουργείται πεθαίνει. Αφ' ης στιγμής δημιουργήσει κανείς ένα έργο τέχνης, οφείλει να το εγκαταλείψει: αφ' ης στιγμής το έργο δημιουργηθεί, έχει αποκτήσει υπόσταση, έχει νεκρωθεί, είναι πλέον υπόθεση τελειωμένη. Ό,τι έχει ήδη δημιουργηθεί, ό,τι έχει ήδη φτιαχτεί, ό,τι έχει ήδη γίνει κατανοητό, πρέπει κανείς να το εγκαταλείπει. Φευγαλέες ματιές, αποσπάσματα, νύξεις, απόκρυφες εκλάμψεις: μόνο μέσα απ' αυτά μπορούμε να συλλάβουμε την πραγματικότητα, διότι κάθε απόπειρα οροθέτησης της τελευταίας, κάθε απόπειρα συνεκτικής περιγραφής της, κάθε απόπειρα επιβολής σε αυτήν μιας αρμονικής διάταξης, μιας αρχής, μιας μέσης και ενός τέλους, δεν αποτελεί εν τέλει παρά διαστρέβλωση και παρωδία αυτού του χαοτικού και άμορφου στοιχείου, αυτού του παλλόμενου ρεύματος, αυτού του τρομερού ρεύματος αυτενεργούς βούλησης, η φυλάκιση του οποίου, έστω και ως ιδέα, είναι παράλογη και βλάσφημη. Αυτό είναι το πραγματικό, διάπυρο κέντρο της ρομαντικής πίστης.

Σε μιαν ιστορία του Hoffmann, ένας καθ' όλα αξιοπρεπής δημοτικός σύμβουλος και συλλέκτης βιβλίων κάθεται με το νυχτικό στην κάμαρά του, περιστοιχισμένος από παλιά χειρόγρα-

φα· η πόρτα του έχει απέξω ένα μπρούντζινο ρόπτρο. Το μπρούντζινο ρόπτρο όμως παίρνει μερικές φορές την απαίσια μορφή μιας πωλήτριας μήλων: άλλοτε είναι πωλήτρια μήλων, άλλοτε μπρούντζινο ρόπτρο. Μερικές φορές το μπρούντζινο ρόπτρο τού κλείνει το μάτι σαν την πωλήτρια μήλων, και άλλοτε η πωλήτρια μήλων συμπεριφέρεται σαν ρόπτρο. Ο κύριός της, τώρα, ο αξιοσέβαστος δημοτικός σύμβουλος, άλλοτε κάθεται στην πολυθρόνα του, άλλοτε μπαίνει σε ένα μπολ με ποντς, αναμιγνύεται με τους οινοπνευματώδεις ατμούς και χάνεται στον αέρα· μερικές φορές, πάλι, διαλύεται μέσα στο ποντς, αφήνεται να τον πιουν οι άλλοι άνθρωποι, κι αρχίζει να ζει διάφορες αλλόκοτες περιπέτειες. Πρόκειται για μια φανταστική ιστορία χαρακτηριστική του είδους εκείνου που ανέπτυξε ο Hoffmann, ενός είδους που του χάρισε την παγκόσμια φήμη· κάθε φορά που ξεκινάς μιαν ιστορία του, ποτέ δεν ξέρεις πώς θα καταλήξει. Υπάρχει μια γάτα στο δωμάτιο. Η γάτα αυτή μπορεί να είναι γάτα, μπορεί όμως να είναι ένας άνθρωπος που έχει μεταμορφωθεί. Δεν είναι σαφές περί τίνος πρόκειται. Κι ο συγγραφέας λέει πράγματι πως δεν είναι σαφές περί τίνος πρόκειται. Κατ' αυτόν τον τρόπο, μια ομίχλη αβεβαιότητας τυλίγει κάθε συμβάν, πράγμα διόλου αθέλητο. Ο Hoffmann συνήθιζε να περνά με τα πόδια μια γέφυρα στο Βερολίνο και ένιωθε συχνά σάμπως να ήταν κλεισμένος μέσα σε μια γυάλινη φιάλη. Δεν ήταν σίγουρος αν τα άτομα που έβλεπε γύρω του ήταν ανθρώπινα πλάσματα ή ανδρείκελα: τυπική, πιστεύω, περίπτωση ψευδαισθησίας. (Ο Hoffmann, από ψυχολογική άποψη, δεν ήταν εντελώς φυσιολογικός.) Εν πάση περιπτώσει, το βασικό μοτίβο του μυθοπλαστικού του έργου είναι πως καθετί μπορεί να μεταμορφωθεί σε καθετί άλλο.

Ο Tieck έγραψε το θεατρικό έργο *Der gestiefelte Kater* [*Ο Παπουτσωμένος Γάτος*], στο οποίο ο βασιλιάς λέει στον πρίγκιπα που έρχεται να τον δει: «Συ, που 'ρχεσαι από τόσο μακριά, πώς γίνεται και μιλάς τόσο καλά τη γλώσσα μας;» και ο πρίγκιπας απαντά: «Σιωπή!» Κι ο βασιλιάς τού λέει: «Μα, γιατί λες "Σιωπή";» και ο πρίγκιπας τού αποκρίνεται: «Αν δεν το πω —αν δεν σταματήσετε να μιλάτε γι' αυτό το θέμα—, το έργο δεν

μπορεί να συνεχιστεί». Αμέσως μετά σηκώνεται πάνω κάποιος από το κοινό και λέει: «Μα, αυτό αποτελεί χλευασμό κάθε πιθανού κανόνα του ρεαλισμού. Είναι ανυπόφορο οι πρωταγωνιστές να συζητούν για το έργο μεταξύ τους». Κι αυτό είναι σκόπιμο. Σε ένα άλλο θεατρικό έργο του Tieck, ένα από τα πρόσωπα, ο Σκαραμούς, προχωρά καβάλα σε έναν γάιδαρο. Εντελώς ξαφνικά ξεσπά μια καταιγίδα, κι εκείνος λέει: «Μα, δεν προβλέπεται κάτι τέτοιο στο έργο, ο ρόλος μου δεν λέει τίποτα για βροχή. Να όμως που έχω γίνει μούσκεμα». Ο Σκαραμούς χτυπά το κουδούνι και έρχεται ο μηχανικός. Ρωτά τον μηχανικό: «Γιατί βρέχει;», κι εκείνος τού απαντά: «Οι καταιγίδες αρέσουν στο κοινό». Λέει ο Σκαραμούς: «Στα σοβαρά ιστορικά έργα δεν γίνεται να βρέχει». Και ο μηχανικός τού αντιτείνει: «Γίνεται και παραγίνεται», του δίνει διάφορα παραδείγματα και του λέει πως, εν πάση περιπτώσει, αυτός πληρώθηκε για να έχει βροχή το έργο. Τότε σηκώνεται όρθιος κάποιος από το κοινό και λέει: «Σταματήστε πια αυτούς τους ανυπόφορους χαζοκαβγάδες. Το έργο πρέπει να δημιουργεί μιαν ορισμένη ψευδαίσθηση. Είναι αδιανόητο να παίζεται ένα έργο και οι πρωταγωνιστές να αναλύουν την τεχνική του» — και πάει λέγοντας. Μέσα στο ίδιο θεατρικό έργο, παίζεται ένα ακόμη έργο και, μέσα στο τελευταίο, ακόμη ένα. Το κοινό καθενός από τα τρία θεατρικά έργα μιλά με το κοινό των άλλων δύο· υπάρχει μάλιστα και ένα άτομο που στέκεται κάπως έξω από το κυρίως έργο και αναλύει τις σχέσεις που αναπτύσσει το ένα κοινό με τα άλλα.

Η ιδέα αυτή δεν έμεινε, ασφαλώς, χωρίς επιγόνους: άνοιξε τον δρόμο στον Pirandello, στον ντανταϊσμό, στον υπερρεαλισμό, στο θέατρο του παραλόγου — απ' αυτή την ιδέα αρχίζουν όλα. Κύριος στόχος εδώ είναι η κατά το δυνατόν εντονότερη σύγχυση φαινομενικού και πραγματικού, η κατάργηση του φράγματος μεταξύ ψευδαίσθησης και πραγματικότητας, μεταξύ ονείρου και εγρήγορσης, μεταξύ νύχτας και ημέρας, μεταξύ συνειδητού και ασυνειδήτου, έτσι ώστε να δημιουργηθεί τελικά η αίσθηση ενός άφρακτου, απεριτείχιστου σύμπαντος και μιας αέναης αλλαγής, μιας αέναης μεταμόρφωσης, χάρη στην οποία οποιοσδήποτε διαθέτει ισχυρή βούληση μπορεί να δώσει μορφή —έστω και προσωρινή— σε ό,τι επιθυμεί. Αυτό είναι το κεντρικό δόγμα του ρομαντικού κινήματος και, όπως είναι ευνόητο, προεκτείνεται και στη σφαίρα της πολιτικής. Λεν οι ρομαντικοί πολιτικοί συγγραφείς: «Το κράτος δεν είναι μηχανή, το κράτος δεν είναι εργαλείο. Αν το κράτος ήταν μηχανή, οι άνθρωποι θα είχαν επινοήσει κάτι άλλο στη θέση του, πράγμα όμως που δεν έκαναν. Το κράτος είναι μια οντότητα που έχει αναπτυχθεί κατά τρόπο φυσικό ή έχει προέλθει από κάποια μυστηριώδη αρχέγονη δύναμη η οποία αποτελεί πηγή θεολογικής αυθεντίας και την οποία εμείς δεν είμαστε σε θέση να κατανοήσουμε». Ο Adam Müller λέει ότι ο Χριστός δεν πέθανε μόνο για τα άτομα αλλά και για τα κράτη —κάτι που αποτελεί μιαν ακραία δήλωση θεολογικής πολιτικής— και εξηγεί ότι το κράτος είναι ένας μυστικιστικός θεσμός ακλόνητα ριζωμένος στις πιο βαθιές αλλά και πιο ασύλληπτες πτυχές της ανθρώπινης ύπαρξης, ένας θεσμός που κατ' ουσίαν δεν είναι παρά ένα πλέγμα στοιχείων σε ακατάπαυστη κίνηση· οποιαδήποτε, λοιπόν, προσπάθεια αναγωγής του στο επίπεδο των συνταγμάτων, των νόμων κ.λπ. είναι καταδικασμένη να αποτύχει, διότι τίποτε γραπτό δεν ζει· κανένα σύνταγμα, αν είναι γραπτό, δεν μπορεί να ζήσει, καθόσον η ίδια η πράξη της γραφής είναι νεκρή: ένα σύνταγμα όμως πρέπει να καίει σαν ζωντανή φλόγα μες στις καρδιές των ανθρώπων που συμβιώνουν στους κόλπους μιας μυστικιστικής οικογένειας γεμάτης πάθος. Όταν η ανάλυση αρχίζει να παίρνει τη συγκεκριμένη τροπή, το υπό εξέταση δόγμα αρχίζει, με τη σειρά του, να εισδύει σε περιοχές στις οποίες δεν προοριζόταν εξαρχής να επεκταθεί· κι εκεί, όπως είναι ευνόητο, αρχίζει να έχει σοβαρότατα επακόλουθα.

Στρέφομαι τέλος, για πολύ λίγο, στη ρομαντική ειρωνεία, η έννοια της οποίας ταυτίζεται ακριβώς με τα προηγούμενα. Η ειρωνεία ήταν επινόηση του Friedrich Schlegel. Η ιδέα είναι η εξής: οποτεδήποτε βλέπετε έναν έντιμο πολίτη να κάνει κανονικά τη δουλειά του, οποτεδήποτε βλέπετε ένα ποίημα καλογραμμένο (ένα ποίημα γραμμένο σύμφωνα με κάποιους κανόνες), οποτεδήποτε βλέπετε έναν θεσμό που προστατεύει τη ζωή και την